

Istraživanjem do činjenica

Knjiga *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* rezultat je projekta „Stradanje Roma na području Nezavisne Države Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata“ koji je vodio suautor knjige Danijel Vojak u sklopu djelatnosti Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, a u suradnji s Romskim nacionalnim vijećem iz Zagreba.

Knjiga je logičan slijed dosadašnjih istraživanja D. Vojaka koji se već duže vrijeme bavi proučavanjem povijesti Roma. Na romskoj je problematici diplomirao, magistrirao i obranio doktorat 2011. s temom *U predvečerje rata: položaj romskog stanovništva u Banovini Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1941.* Time njegova istraživanja nisu bila gotova, već je dvije godine kasnije spomenutu temu proširio na međuratno razdoblje i 2013. izdao knjigu *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Iz njegovih dosadašnjih proučavanja vidljivo je da se položaj Roma na hrvatskim područjima od njihova doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata nije u mnogočemu razlikovao od položaja njihovih sunarodnjaka u drugim europskim zemljama. U međuratnom su se razdoblju državne jugoslavenske vlasti prema romskom stanovništvu odnosile kao prema „nepriznatoj/neslužbenoj“ manjinskoj skupini te je zbog toga njihov položaj bio utoliko teži u usporedbi s drugim manjinama u Kraljevini Jugoslaviji jer nisu imali zaštitu države. Prema popisu iz 1931., na području međuratne Hrvatske (Primorske i Savske banovine) popisano je 14 879 Roma. To nije njihov stvaran broj jer se romsko stanovništvo u međuratnoj Hrvatskoj većinom izjašnjavalo za pripadnost većinskoj jugoslavenskoj narodnosti. Slično je i s romskom vjeroispoviješću. Zakonska regulacija položaja Roma u međuratnoj Hrvatskoj započela je posebnim odredbama 1939. i 1940., kojima se htio pojačati pritisak na represivna tijela i lokalne vlasti da ih provode dosljedno. Odredbe su se većinom usmjeravale na ograničavanje romskoga (nomadskoga) kretanja, temeljitu kontrolu i prebacivanje Roma u zavičajna mjesta. Iako su se u novinama pojavili i radikalni zahtjevi za njihovim steriliziranjem, nasilnim pritvaranjem u logore, oduzimanjem djece, prisiljavanjem na rad i sl., do toga, međutim, nije došlo. Do stvaranja NDH i njezina preuzimanja rasističkih zakona Romi su u Hrvatskoj živjeli kao marginalna manjinska skupina, u lošem gospodarskom, kulturnom i političkom položaju. Do pojave NDH hrvatske vlasti nisu primjenjivale nacistički model deportiranja, steriliziranja i istrebljenja Roma, niti su po uzoru na Njemačku i Italiju donijele rasne zakone kao zakonski temelj progona romskog stanovništva.

Prema istraživanjima objavljenima u knjizi, uspostavom NDH u travnju 1941. i ustaškim preuzimanjem vlasti položaj Roma korjenito se promijenio. Ustaške su vlasti progonile Rome na temelju rasnih zakona, to jest popisivale su ih i deportirale u koncentracijske logore, gdje ih se u velikom broju pogubljivalo. U usporedbi s ostalim europskim državama, Nezavisna Država Hrvatska bila je među zemljama u kojima je romsko stanovništvo demografski i kulturno relativno najviše stradalo. U prilog tomu govori podatak u knjizi da je u prvome poslijeratnom popisu iz 1948. popisano samo 405 Roma u odnosu na 14 879 prema spomenutom popisu iz 1931.

Prema popisu iz 2011., u Republici Hrvatskoj živi 16 975 Roma, uz napomenu da je stvaran broj teško odrediti jer su Romi u Hrvatskoj podložni asimilaciji, a zbog stradanja u Drugome svjetskom ratu, ne samo na području Nezavisne Države Hrvatske nego i cijele Europe, ne izjašnjavaju se javno romskim pripadnicima.

Ovdje treba naglasiti činjenicu da su nakon završetka Drugoga svjetskog rata romska stradanja bila gotovo marginalizirana te se o njima nije puno pisalo, ne samo u Drugoj Jugoslaviji već i u europskoj historiografiji. Iako je bilo objavljeno nekoliko radova i knjiga o stradanjima Roma u logoru Jasenovac i u NDH, tek ovo djelo donosi cjelovit pregled položaja, stradanja i nestanka romske zajednice u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U knjizi se prvi put objavljuju relevantni dokumenti u kojima se ne nalaze samo podaci o odnosu ustaških vlasti prema Romima, već i o njihovoj ratnoj svakodnevnici. Valja pritom naglasiti da su dokumenti prikupljeni u trinaest arhivskih, četirima muzejskim i dvjema knjižničnim ustanovama, što ova istraživanja svrstava u sam vrh po sustavnosti u Hrvatskoj. Uz relevantne dokumente, Danijel Vojak objavio je i bibliografski izbor radova koji se odnose na stradanje Roma u NDH.

Valja na kraju spomenuti da se u posljednjih dvadeset godina Institut društvenih znanosti Ivo Pilar svojim istraživanjima i objavljenim publikacijama o Romima nalazi na vrhu među ustanovama u Hrvatskoj koje su se posvetile romskoj problematici, a knjiga pred vama još je jedan prilog toj istraživačkoj tradiciji.

dr. sc. Vlado Šakić
dr. sc. Ljiljana Dobronšak